

УДК 343.915:343.6:343.7

Рудик Микола Миколайович –
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ

ЗАПОБІГАННЯ УТВОРЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ

Здійснено кримінологічний аналіз злочинності неповнолітніх, що вчиняють корисливо-насильницькі злочини в складі організованих злочинних угруповань. За узагальненими статистичними даними запропоновано створити комплексну інноваційну модель запобігання груповій підлітковій злочинності.

Ключові слова: неповнолітні; запобігання; організована злочинність; корисливо-насильницькі злочини.

Осуществлен криминологический анализ преступности несовершеннолетних, совершающих корыстно-насильственные преступления в составе организованных преступных группировок. На основе обобщенных статистических данных предложено создать комплексную инновационную модель предотвращения групповой подростковой преступности.

Ключевые слова: несовершеннолетние; предотвращение; организованная преступность; корыстно-насильственные преступления.

Research in the area of criminology prove that juvenile criminality in Ukraine is in progress. The analysis of situation also provides evidence for the criminality «rejuvenation» – there is an increase of criminals aged 14-15).

Every fifth teenager commits a lucratively inclined crime. It must be mentioned that juvenile criminals come bith from vulnerable and wealthy families.

One of the dominant features of the juvenile criminality is that in Ukraine it gradually becomes more organized. Criminological characteristics and structures of the criminal organizations has changed. Taking the abovementioned into account the juvenile criminality may be defined as mass social structured phenomenon identifying the system of fixed and controlled criminal organizations (groups or communities) and juvenile criminality leaders who enjoy the profit.

Considering the condition and tendencies of the juvenile criminality, one of the most important tasks regarding its countering is system of preventive measures applied by the law enforcement agencies of Ukraine. These state agencies have special mission – apart from preventive activities they are authorized to apply special criminological measures. At the same time detailed analysis of juvenile units activities proves that these are not focused enough on crime prevention issues and criminal responsibility of persons drawing the juveniles in criminal and antisocial activity.

It is important to provide comprehensive analysis of genesis and motivation of the juvenile organized criminality, its level and structure, determinant and preventive measures. The necessity for complex study of lucratively inclined juvenile behavior as a separate phenomenon in the general criminality structure is stressed.

Keywords: juvenile; prevention; organized crime; selfish and violent crime.

Дослідження в галузі кримінології свідчать, що злочинність неповнолітніх в Україні активно збільшує свій потенціал. Аналіз ситуації також дає можливість упевнитися, що відбувається «омолодження» злочинності неповнолітніх (значно підвищилася кримінальна активність 14–15-річних підлітків). За статистикою, 16–17-річні зловмисники вчиняють до 62 % усіх злочинів. Із часів СРСР і донині злочинність «помолодшала» в середньому на два-три роки.

Варто зауважити, що сьогодні кожний п'ятий підліток, який порушив закон, вчиняє це заради прибутку, збуваючи крадене. Неповнолітніми злочинцями стають як діти з неблагополучних родин, так і вихідці з абсолютно нормальних, повних сімей.

Аналіз статистичних показників підтверджує сталі тенденції щодо вчинення підлітками злочинів в Україні. За даними МВС, у 2014 році кількість злочинів, учинених неповнолітніми, збільшилася на 22,3 %, порівняно з 2013 роком. Загальна кількість злочинів підвищилася, переважним чином, за рахунок збільшення числа крадіжок із 3403 (2012 рік) до 7056 (2014 рік), 76 % із з яких вчинено в складі групи. Показники за 2010 рік загалом свідчать про зменшення кількості таких видів злочинів, учинених неповнолітніми, як умисне вбивство – на 3,8 %; зґвалтування – на 51,1 %; грабіж – на 40,8 %; розбій – на 34,1 %; вимагання – на 22,4 %; хуліганство – на 39,4 %; – проте зростає питома вага організованої групової підліткової злочинності неповнолітніх в Україні [1].

Суттєвою ознакою злочинності неповнолітніх є те, що вона набуває в Україні все більш організованого, групового характеру. Змінилася кримінологічна характеристика і структура угруповань правопорушників. Груповий характер – це особливість сучасної злочинної поведінки молоді. Частка корисливих злочинів із застосуванням насильства, учинених у групі, становить від 50 до 80 % [1]. Найбільш розповсюдженими є злочини, які мають корисливо-насильницьку спрямованість, – це розбій, грабіж, шахрайство, вимагання, вбивство з корисливих мотивів. Кримінальні молодіжні угруповання з різним ступенем організованості виявлено у всіх великих обласних центрах країни. Вони створюються за місцем мешкання чи навчання молоді та здебільшого мають стійкий характер.

Організована злочинність є, напевно, найбільш складним, багатогранним та небезпечним явищем, що посягає, передусім, на політичну, економічну, соціальну, правову та моральну сфери суспільства. Варто зазначити, що залежно від видів злочинів організована злочинність має неоднакову розповсюдженість у різних країнах. Вона виникла не випадково, оскільки тісно пов'язана з особливими соціально-економічними і навіть історичними чинниками.

У ст. 1 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р. організовану злочинність визначено як сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань [2].

У ст. 28 Кримінального кодексу (КК) України, організована група – це стійке об'єднання декількох осіб (трьох і більше суб'єктів злочину), які заздалегідь зорганізувалися для готування або вчинення злочинів. Ознаками організованої групи є: 1) наявність декількох осіб (трьох або більше); 2) їх попередня зорганізованість у спільне об'єднання для готування або вчинення двох чи більше злочинів; 3) стійкість такого об'єднання; 4) об'єднаність злочинів спільним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану; 5) обізнаність усіх учасників такої групи з цим планом. Організована група є більш небезпечним різновидом, ніж група з попередньою змовою [3].

У кримінологічній науці визначення організованої злочинності надають як вітчизняні, так і зарубіжні теоретики та практики. Тож, такою вважають «системно пов'язану сукупність злочинів, учинених учасниками стійких, ієрархізованих, планомірно діючих злочинних структур (груп, співтовариств, асоціацій), діяльність яких прямо або опосередковано взаємно підтримується та узгоджується, будучи спрямованою на отримання максимального прибутку зі злочинного бізнесу на певній території або у певній сфері, що є під її контролем» [4].

Н. Ф. Кузнєцова та Г. М. Мінковський визначають організовану злочинність як вид злочинності, сукупність злочинів, що вчиняють учасники стійких, ієрархічних, планово діючих злочинних об'єднань. Водночас дослідники вважають, що їх діяльність має характер бізнесу, спрямованого на одержання якнайбільшого прибутку [5, с. 263].

За висновком А. І. Долгової, організована злочинність – це не лише сукупність організованих формувань та їх діяльності, а їх органічна цілісність, якій притаманні різноманітні стійкі взаємозв'язки на ґрунті забезпечення злочинної діяльності та створення сприятливих умов для її розвитку [6].

З урахуванням висловлених міркувань організовану злочинність неповнолітніх може бути визначено як доволі масове соціальне, системно-структурне явище, що становить сукупність стійких, керованих злочинних формувань (груп, співтовариств) і лідерів злочинного підліткового середовища, для яких вчинення злочинів є промислом.

Ураховуючи стан і тенденції злочинності підлітків, одним із найважливіших завдань протидії цьому явищу слід уважати запобігання злочинам зазначеної категорії осіб органами внутрішніх справ України. Саме органам внутрішніх справ відведено особливу роль у такій діяльності, оскільки вони не лише здійснюють загальнопрофілактичні заходи запобігання злочинам, а й наділені повноваженнями щодо спеціально-кримінологічних заходів. Водночас вивчення діяльності підрозділів кримінальної міліції у справах дітей свідчить про її недостатню зосередженість на одному з головних напрямів – запобіганні злочинам, що вчиняють діти, а також притягненні до відповідальності осіб, які втягують їх у злочинну та іншу антигромадську діяльність.

Кримінальна активність неповнолітніх, які не досягли віку притягнення до кримінальної відповідальності, має тенденцію до збільшення і здатна справляти відчутний вплив на оперативну обстановку загалом [7].

Зазначене підтверджує висловлення О. Г. Кулика [8, с. 57], що практично 80–90% таких злочинів, як грабежі, розбійні напади, хуліганство, вчиняють стійкі групи підлітків. Отже, не буде перебільшенням висловувати, що злочинність неповнолітніх – це груповий злочин. безумовно, що факт формування груп підлітків та юнаків – процес закономірний. Відомо, що підліткам притаманна підвищена потреба у спілкуванні з однолітками – тривогу ж викликає не підліткове спілкування і неформальні підліткові групи як такі, а лише ті з них, де відбувається їх криміналізація.

Практично всі опитані експерти вважають, що ранній початок протизаконної діяльності тісно пов'язує неповнолітніх правопорушників з кримінальним середовищем, не лише впливає на поведінку, а й формує систему цінностей особистості, визначаючи, таким чином, її життєвий шлях.

Збільшується і організованість підліткової злочинності. Дослідження цієї проблеми, проведені у 80-х роках ХХ ст., виявили, що лише 3 % злочинів неповнолітнім вчиняли у складі груп, які можна було б назвати організованими. Вкрай рідкими в судовій практиці радянського періоду були випадки спільної злочинної діяльності неповнолітніх за співучасті та чітким розподілом ролей. Найпоширенішою і практично єдиною формою

співучасті було співвиконавство [9]. Проведене 2009 року анкетування працівників підрозділів із запобігання злочинності неповнолітніх підтвердило, що донедавна злочинні групи неповнолітніх були зазвичай нестійкими і нечисленними [10, с. 195].

Останніми роками злочинність неповнолітніх, навпаки, дедалі більше трансформується у стійку та організовану. Значного розповсюдження набули злочинні групи неповнолітніх, для яких характерний високий рівень організації злочинної діяльності, велика кількість учинених тяжких злочинів, інтенсивність агресивного та криміногенного впливу на підлітків. Експерти вважають, що на сьогодні приблизно 30 % усіх кримінальних груп підлітків можна вважати організованими. З іншого боку, приблизно 12 % членів «дорослих» організованих злочинних угруповань є неповнолітніми.

Криміногенні групи неповнолітніх використовують зв'язок із організованою злочинністю, передусім, для зміцнення власного авторитету – так вважають 61 % опитаних респондентів, а також для вчинення злочинів зі збільшенням матеріального зиску (10 %) чи захисту від правоохоронних органів (8 %).

Чисельність організованих злочинних угруповань за попередньою змогою за місцем мешкання зазвичай невелика. Вона у більшості випадків становить три – п'ять осіб, іноді досягаючи 10–13 учасників. Однак ці групи відрізняються однорідним складом, високою інтенсивністю і стійкістю злочинної діяльності. Так, майже третина з числа вивчених груп вчинила 10 і більше злочинів [5].

Підлітки переймають навички організованої злочинної діяльності, як-от: дотримання правил конспірації, побудова ієрархії в групах, розподіл територій за сферами впливу, ретельна підготовка та вчинення злочинів, використання зброї, технічних засобів, автотранспорту. Аналіз злочинної діяльності цих груп виявив, що 70 % із них використовували різні прийоми планування та підготовки (наведення на об'єкт, спеціальний підбір та відстеження потерпілих тощо). Сувору дисципліну притаманна кожній четвертій із вивчених груп, де неповнолітні відрізнялися ініціативністю у підготовці та винахідливістю у виборі способів учинення й приховування злочинів. Кожна третя організована злочинна група неповнолітніх мала на озброєнні

холодну або вогнепальну зброю чи використовувала інші предмети як зброю.

Половина організованих злочинних груп мала дорослого лідера чи організатора. Кожен другий учасник вивчених кримінальних угруповань неповнолітніх раніше був засуджений, 12 % із них відбували покарання у вигляді позбавлення волі, а кожний третій – раніше вчиняв злочини, але не був засуджений [1].

З вищевикладеного можна дійти висновку, що вчинення злочинів для багатьох підлітків стає навіть не професією, а способом життя. Підліткова злочинність помітно «молодшає», стає все більш небезпечною за формами прояву, до сфери її впливу потрапляє все більше неповнолітніх, у яких формується злочинний світогляд.

Отже, узагальнена характеристика протиправної поведінки неповнолітніх в Україні на початку ХХІ століття є об'єктивним підґрунтям для системної організації діяльності правоохоронних органів у зазначеному напрямку.

Необхідність створення комплексної інноваційної моделі запобігання груповій підлітковій злочинності зумовлена, передусім, потребою в новій, більш ефективній системі реагування на правопорушення та запобігання злочинам, що учиняють неповнолітні. Ця модель має замінити собою неефективний каральний підхід, отриманий Україною у спадок від тоталітарного режиму. Необхідно нове розуміння принципів профілактики злочинності, що ґрунтується на рекомендаціях Європейського Союзу, документах ООН та ЮНІСЕФ стосовно сучасного досвіду ювенальної юстиції, на передовому досвіді Канади, Швейцарії та інших європейських країн у запобігання підлітковій злочинності.

Результатом проведеного дослідження слід вважати структурований комплекс основних завдань із запобігання розвитку злочинності неповнолітніх:

скорочення соціальної бази злочинності неповнолітніх: виявлення підлітків із індивідуальними особливостями психіки, що сприяють протиправній орієнтації, проведення з ними індивідуальної профілактичної роботи, створення умов для нормального способу життя та отримання освіти, гідного

працевлаштування, розвитку суспільної свідомості та суспільної моралі;

нейтралізація (послаблення впливу) причин та умов, що сприяють учиненню ними злочинів: зниження ступеня самоусунення від держави та суспільства, подолання правового нігілізму, протидія поширенню пияцтва та наркоманії, своєчасне виявлення і розокремлення груп антигромадської спрямованості, забезпечення правопорядку в громадських місцях;

протидія впливу криміналу: зниження загального рівня злочинності, витіснення криміналу з ключових інституцій громадянського суспільства – економіки, засобів масової інформації, культури, підвищення ефективності роботи з контролю над організованою злочинністю;

підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо запобігання, відвернення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, учинених неповнолітніми.

В Україні кримінальна відповідальність настає з 16 років. У випадку вчинення окремих видів злочинів цей вік знижується до 14 років. Складно говорити про гуманність чи жорсткість українського законодавства, коли йдеться про школярів середніх або старших класів. Але, порівняно з правовими системами інших держав, система покарань України видається досить гуманною. Наприклад, у 19 штатах США за вбивство засуджують до довічного ув'язнення, навіть якщо йдеться про неповнолітніх. До речі, досвід розвиненої Америки спростовує твердження про безпосередню залежність підліткової криміногенності від економічного стану суспільства. Американські фахівці в означеній галузі дотримуються думки, що в сучасному світі кримінальна активність підлітків зростає незалежно від матеріального добробуту населення. Причиною вважають акселерацію нових поколінь, суцільне захоплення Інтернетом, де немає цензури [11, с. 29–30].

Зазначеним зумовлена актуальність аналізу особливостей генезису й мотивації організованої злочинності підлітків та пов'язаних із цим рівня і структури вказаного виду злочинності, її детермінант та заходів запобігання. Все це визначає необхідність комплексного вивчення групової корисливо-насильницької поведінки підлітків як відносно самостійного феномену в загальній структурі злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стан та структура злочинності в Україні. – 2009–2014 рр. [Електронний ресурс]: статистика МВС України. – Режим доступу :
<http://mvs.gov.ua>.
2. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua>.
3. Бойко А. М. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М., Брич Л. П., Грищук В. К. та ін. ; [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. – К. : Юрид. думка, 2013. – 1184 с.
4. Кримінологія : [навч. посіб.] / В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Атіка, 2009. – 311 с.
5. Кримінология : [учеб.] / под общ. ред. А. И. Долговой. – М. : Норма, 2007. – 912 с.
6. Организованная преступность / под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М., 1989. – 214 с.
7. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх : [посіб.] / Л. І. Мороз, Р. Г. Коваль, Д. М. Тичина та ін. ; [за наук. ред. Л. І. Мороз]. – К. : Паливода А. В., 2008. – 210 с.
8. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття : [моногр.] / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.
9. Игошев К. Е. О социально-психологических особенностях типологии личности преступника молодежного возраста / К. Е. Игошев // Вестник Московского государственного университета. – 1994. – № 4. – С. 3–21.
10. Тичина Д. М. Психолого-правові засади попередження корисливої злочинності дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 / Тичина Дмитро Михайлович. – К., 2010. – 207 с.
11. Савченко А. В. Покарання по-американськи / А. В. Савченко // Міліція України. – 2003. – № 4. – С. 29–30.